
PRIMERJAVA BESEDIL DEMENTNIH IN ZDRAVIH STAROSTNIKOV¹

Demenca je skupina motenj, ki vplivajo na spoznavne, čustvene, vedenjske in telesne sposobnosti, kar vpliva na komunikacijsko in govorno zmožnost. Tudi starostne spremembe vplivajo tako na komunikacijsko kot na govorno zmožnost. V članku poskušam ugotoviti, v čem se razlikujejo besedila, nastala ob sliki, dementnih in nedementnih oseb, starejših od 65 let, in preizkusiti metodo analize besedil, nastalih ob sliki. Besedila so primerjana glede na dolžino in trajanje, količino vsebovanih informacij, način poimenovanja, makrostrukturo besedila in »izvršilno« raven. Največje razlike so opažene pri številu omenjenih vzročno-posledičnih odnosov, deležu glagola biti glede na vse glagole, neposrednih ponovitvah besede in samopopravkih. Bistvena razlika med dementnimi in nedementnimi tvorci besedil je ta, da so dementni starostniki primanjkljaje, ki slabijo njihovo govorno zmožnost, v manjši meri sposobni kompenzirati z ustreznimi kompenzacijskimi strategijami kot nedementni starostniki.

1 Demenca in njeni simptomi

V diagnostični klasifikaciji je demenca (v ožjem pomenu) opredeljena kot »skupina motenj, katerih bistvena značilnost je razvoj več kognitivnih deficitov« (Sever in Šešok 2004: 27). Gre za upad prej obstoječih kognitivnih sposobnosti, ne gre za duševno manjrazvitost, kjer se te sposobnosti niso razvile do pričakovane stopnje (Kogoj 1999: 130). Kognitivni deficiti povzročajo večje funkcionalne hendikepe na socialnem in poklicnem področju in predstavljajo pomemben upad glede na premorbidni nivo funkcioniranja (Sever in Šešok 2004: 28).

Najpogostejše simptome delimo v tri skupine (Pentek 2001: 24–26):

- Spremembe na področju spoznavnih sposobnosti: motnje pozornosti, ovirano abstraktno mišljenje, zmanjšane besedne spretnosti, motena kratkoročni in dolgoročni spomin, motena orientacija v prostoru, času in osebah, moteno delovanje višjih kortikalnih funkcij (afazija, agnozija, apraksija), zmanjšano presojanje okolice.

¹ Članek je povzetek diplomske naloge z naslovom *Merjenje jezikovne zmožnosti dementnih oseb s pomočjo besedil, tvorjenih ob slikovni predlogi*, mentor izr. prof. dr. Marko Stabej, Ljubljana 2006.

- Motnje na nivoju čustvovanja in vedenja: depresivnost, čustvena labilnost, sumničenje, beganje in nočni nemir ter nespečnost.
- Telesne motnje in težave.

1.2 Govor dementnih oseb

Zmožnost verbalne komunikacije je pri dementnih osebah prizadeta različno in se lahko slabša postopoma ali poslabša nenadno. Pogosta so nihanja govorne zmožnosti. Poleg lastnosti, ki so značilne za govor starostnikov in so lahko še stopnjevane, so za govor dementnih oseb značilni tudi:

- Motnje v notranjem govoru: Pri dementnih osebah pogosto pride do izgube sposobnosti notranjega govora, s katerim načrtujemo in predvidimo svoja dejanja, zato je (verbalno) vedenje dementne osebe lahko impulzivno, neorganizirano.
- Ustvarjalna raba jezika: Dementne osebe uporabljajo jezik figurativno. Obstajajo domneve, da demenca prizadene samo tiste povezave v možganih, ki procesirajo misli logično, medtem ko pusti relativno nedotaknjene tiste, ki se na svet odzivajo bolj ustvarjalno (Killick in Allan 2001: 81–82).
- Spremenjen tempo govora: Deloma se govor upočasní že v starosti, pri demenci pa so spremembe še večje.
- Obotavljanje: Premori afatikov so kar 40 % daljši kot pri kontrolni skupini. Srednja vrednost dolžin premorov afatikov je 1,26 sekunde, kontrolne skupine pa 0,87 sekunde. (Quinting 1971: 37.)
- Nezmožnost osredotočanja na temo pogovora: Gre za posledico izgube spominske funkcije.
- Zmedeni govor: Dementna oseba lahko govori očitne nesmisle o tem, kje je in kaj dela, ali govori, kot bi živela v preteklosti (Holden in Woods 1995: 126). Brez razlik lahko meša pretekle dogodke, izkušnje in sedanje dogodke.
- Skrito sporočilo in fiksacija na starše: Konfabulacije naj bi izražale ogroženost in željo vrniti se v varen položaj, ponovno pripadati osebam, ki predstavljajo varnost in ugodje. Pri nekaterih dementnih bolnikih se razvije fiksacija na starše (n. d.: 127).
- Izogibanje komunikaciji: Ker se dementni bolniki na začetku večinoma zavedajo upada svojih sposobnosti, včasih zavračajo sodelovanje, da bi se izognili situaciji, ki bi ogrozila njihovo samopodobo.
- Abnormalne vokalizacije: klicanje, vpitje, glasno govorjenje, mrmranje, petje, žlobudranje, vzdihovanje, tuljenje, stokanje, vreščanje. Pojav je značilen predvsem za dementne bolnike v različnih negovalnih ustanovah (O'Brien Ballard idr. 2001: 128).
- Afazija.

1.2.1 Afazija

Iz množice različnih definicij navajam naslednjo relativno odprto definicijo: »Afazija je poslabšanje jezikovnega delovanja oseb, ki so utrpele omejeno poškodbo

možganov, ki se kaže kot zmanjšana verjetnost, da bo posameznik v komunikacijski situaciji razumel ali tvoril ustrezne besedne formulacije.« (J. Eisenson 1973: 26.)

Vrsta prisotnih motenj je odvisna od mesta poškodbe možganov (Pribram 1971: 358–359, cit. po Eisenson 1973).

Najpogostejše afazične motnje so:

- Parafazije: Gre za napake, pri katerih je določena beseda modificirana z glasovno ali morfemsko zamenjavo (Eisenson 1973: 14).
- Neologizmi: Neologizme lahko prištevamo k vrsti parafazij, pri kateri je določena ustaljena beseda zamenjana z novo, pomen katere ni razviden iz govora. Neologizme sestavljajo fonemi govorčevega jezika, ki se družijo po v jeziku obstoječih pravilih.
- Žargon:² Gre za vrsto govorne motnje, pri kateri bolnik tvori velike količine govora, večina katerega je za poslušalca nerazumljiva, čeprav morda za govorca ne. Žargon je fluenten govor, sestavljen iz regularnih glasovnih in morfemskih substitucij (n. d.: 16–17).
- Eholalija: Dementni bolnik ponavlja nanj naslovljene sekvence.
- Verbalna perseveracija: Izraža se kot tvorjenje izjav, ki so bile načrtovane kot ustrezen odziv v nekem prejšnjem kontekstu (n. d.: 18). Ponavljano dejanje kaže na bolnikovo nezmožnost reorganiziranja svojega vedenja v novi situaciji ali nezmožnost zaznati, da se nahaja v novi situaciji.
- Anomija: Gre za najpogostejšo motnjo produkcije. Bolnik ima težave priklicati ustrezno besedo ne glede na njeno besedno vrsto. Anomični pacienti se lahko zavestno ali podzavestno naučijo nadomestiti težko priklicljivo besedo s sinonimom ali besedno zvezo s približno enakim pomenom, uporabljajo pomske opise ali geste.
- Agramatizem: Prizadene skladnjo. Pojavljajo se zmanjšana različnost povedi, neupoštevanje skladnjskih pravil, razkroj vezi v priredju in podredju, izguba besed, ki imajo samo slovnični pomen (n. d.: 20–21).
- Disprozodija: Gre za spremembo naglasa, ritma in intonacije.

2 Raziskava

2.1 Cilj in hipoteza

Cilj raziskave je bil ugotoviti, v čem se besedila dementnih starostnikov razlikujejo od besedil nedementnih starostnikov. V članku pa se bom omejila samo na nekatere razlike na več ravneh, zato naj tu zadošča naslednja okleščena hipoteza: Besedila dementnih in nedementnih starostnikov, nastala ob slikovni predlogi in tvorjena v primerljivih okoliščinah, se med seboj razlikujejo po:

² Termin se uporablja v anglo-ameriški patolingvistiki in je sinonimen s poimenovanjem za interesno govorico strokovne zvrsti, vendar ju ne gre zamenjevati.

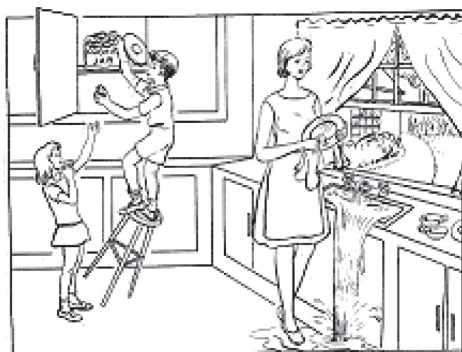
- dolžini in trajanju,
- količini informacij,
- načinu poimenovanja,
- makrostrukturi besedila,
- »izvršilni« ravni.³

2.2 Raziskovalni vzorec

Analizirala sem 30 besedil oseb, starejših od 65 let: 15 besedil nedementnih oseb (N) in 15 besedil dementnih oseb (D). Pri N sem kot relevantne spremenljivke upoštevala starost, spol in izobrazbo. Pri določitvi raziskovalnega vzorca sem se osredotočila na podatke Popisa 2002. Pri D je vzorec manj natančno izbran, ker sem morala vključiti pač tiste osebe, do katerih sem imela dostop. Vsi D so varovanci medvoškega doma za ostarele – Centra za starejše Deos, vsem je bila postavljena diagnoza demenca (kar pomeni, da so na KPSS⁴ dosegli manj kot 24 točk). Po spolu so razporejeni enako kot vzorec N, po izobrazbi pa ne.

2.3 Metoda

Respondentom sem pokazala risbo, sposojeno iz Bostonskega diagnostičnega pregleda govorno-jezikovnih zmožnosti, in jim postavila vprašanje: »Kaj vidite na sliki?«⁵ Respondentom nisem postavljala dodatnih vprašanj, razen v primerih, ko sem imela občutek, da želijo še kaj povedati. Želela sem biti bolj spodbujevalna kot informativna. Besedila sem snemala in nato analizirala transkribirana besedila.

Vir: Schwarz 1987.

³ Tako zasilno poimenujem tvorjenje besedila kot proces, nastajanje besedila v realnem času, tu me zanimajo polnjeni in tihi premori, samopopravki, ponovitve ...

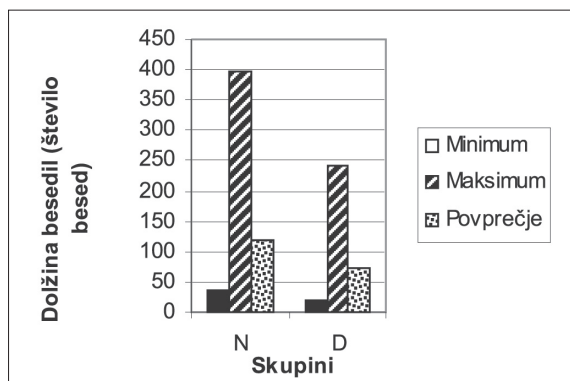
⁴ Gre za test za ugotavljanje upada spoznavnih sposobnosti z naslovom *Kratek preizkus spoznavnih sposobnosti*.

⁵ Isto vprašanje je v raziskavi za potrebe svoje diplomske naloge postavljala M. Šepić (2004).

2.4 Rezultati

2.4.1 Dolžina in trajanje

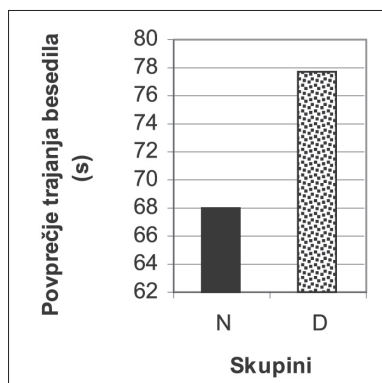
2.4.1.1 Dolžina besedil (število besed)

Grafikon 1

Grafikon 1 prikazuje povprečno število besed v besedilih. V povprečju so besedila D krajša kot besedila N. Najdaljše besedilo v skupini N je dolgo 396 besed, najkrajše pa 35. V povprečju merijo 118 besed. Najdaljše besedilo v skupini D je dolgo 240 besed, najkrajše pa 21. V povprečju merijo 73 besed.

2.4.1.2 Trajanje besedil (v sekundah)

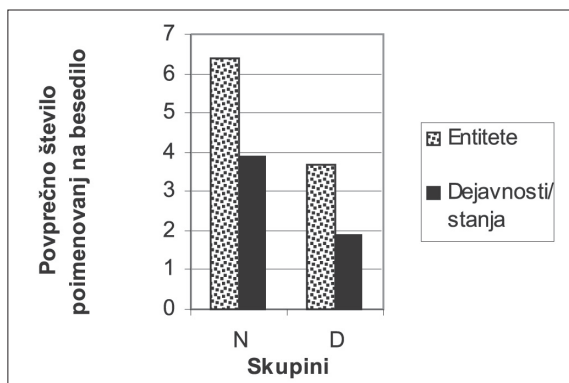
Grafikon 2

V skupini N besedila trajajo od 17 do 238 sekund, v skupini D pa od 25 do 331 sekund. **Grafikon 2** prikazuje povprečno trajanje besedil v sekundah. Povprečno trajanje besedila v skupini N je 68 sekund, v skupini D pa 78 sekund.

2.4.2 Količina informacij

2.4.2.1 Poimenovanje ali odsotnost poimenovanja

V besedilih sem iskala poimenovanja entitet na sliki (ženska odrasla oseba, otroka: moški otrok, ženski otrok, otroka skupaj; kar teče čez lijak (voda), na čemer stoji moški otrok (stol), kar briše odrasla ženska (krožnik), kar je zunaj, kar je v posodi v omari (piškoti)) ter poimenovanja njim pripisanih dejavnosti in stanj, ki se v besedilih nedementnih pojavljajo najpogosteje. Zajeta so vsa poimenovanja: s polnopomenskim ali z ne polnopomenskim leksemom, bolj in manj nenavadna.

Grafikon 3

Grafikon 3 prikazuje povprečno število poimenovanj na besedilo v posameznih skupinah.

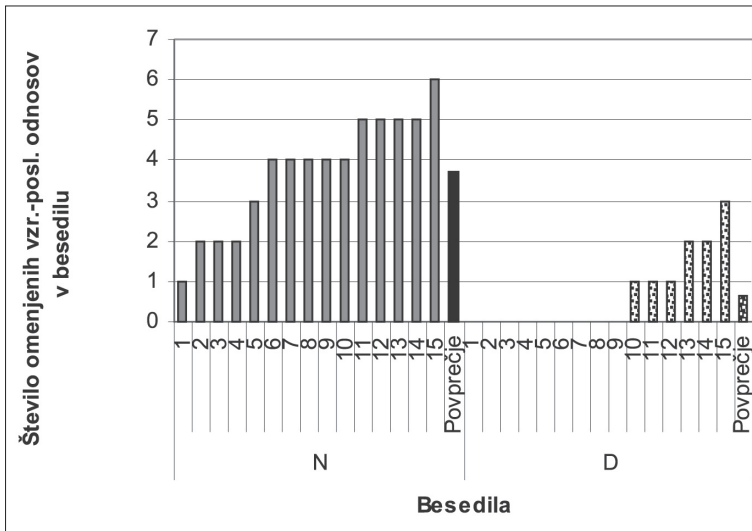
V besedilih N je poimenovanih v povprečju 6,4 entitet, v besedilih D pa skoraj skoraj 50 % manj: v povprečju 3,7. Podobno velja za poimenovanja dejavnosti oz. stanj: v besedilih N jih je v povprečju poimenovanih 3,9, v besedilih D pa 1,9.

2.4.2.2 Omembe vzročno-posledičnih odnosov

Likovni jezik je prostorski, o stanju stvari lahko govori sinhrono, medtem ko je govor izrazito linearen. Dogodek na sliki je podan tako, da v sedanosti dogodka zaslutimo še preteklost in prihodnost. Ko so govorili ob risbi, so bili tvorci besedil torej prisiljeni iz likovne sočasnosti narediti časovno zaporedje, nekakšno hierarhijo, pripoved. Zanimalo me je, koliko vzročno-posledičnih odnosov je opaženih v posameznih besedilih.

Vzročno-posledične odnose sem štela s pomočjo 14 naknadno na podlagi besedil skonstruiranih vprašanj, najpogosteje se v besedilih pojavlja odprtje ali rešitev petih: »Zakaj je fant splezal na stol?«, »Zakaj mama ne reagira na to, da voda teče iz lijaka?«, »Zakaj/Čemu voda teče iz lijaka?«, »Zakaj sestra steguje roko?« in »Kakšne bodo posledice plezanja otrok?«. Vprašanja se nanašajo na vzročno-posledične odnose,

ki so za pripoved najbolj ključni, nanašajo se na dele risbe, ki prikazujejo najbolj kritične oz. nenavadne situacije, in jih poskušajo razložiti.

Grafikon 4

Grafikon 4 prikazuje število omenjenih vzročno-posledičnih odnosov v posameznih besedilih po posameznih skupinah in povprečje v skupini.

V povprečju je v besedilih N omenjenih 3,7 vzročno-posledičnih odnosov. Kar ena tretjina besedil omenja štiri. V besedilih D je omenjanje vzročno-posledičnih odnosov redko. Samo sedem besedil omeni vsaj enega, največ so omenjeni trije. V povprečju to pomeni 0,7 vzročno-posledičnega odnosa na besedilo.

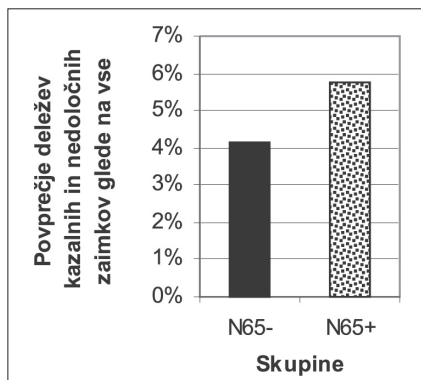
Navesti vzrok pomeni razložiti situacijo, ji znižati informativnost, jo narediti bolj logično in razumljivo. Navesti posledico pomeni razmišljati v perspektivi, sklepati, kaj se bo zgodilo v prihodnosti. Dobljeni rezultati kažejo na to, da ti dve sposobnosti pri dementnih drastično upadeta.

Besedila D so v povprečju krajša po številu besed in trajanju in vsebujejo manj informacij kot besedila N. Najbolj drastična je razlika pri navajanju vzročno-posledičnih odnosov.

2.4.3 Način poimenovanja

2.4.3.1 Nedoločni in kazalni zaimki

Nedoločni in kazalni zaimki poimenujejo kaj, česar ne moremo ali nočemo določno poimenovati (Toporišič 2000: 340, 342). Zanimalo me je, kolikšen je delež nedoločnih in kazalnih zaimkov glede na vse besede v besedilih v posamezni skupini.

Grafikon 5

Grafikon 5 prikazuje povprečni delež kazalnih in nedoločnih zaimkov glede na vse besede v besedilih. Besedila D imajo v povprečju 12-odstoten delež kazalnih in nedoločnih zaimkov glede na vse besede v besedilih, besedila N pa 6-odstoten delež. Resnici na ljubo v tem primeru večji delež kazalnih in nedoločnih zaimkov nima drastičnega vpliva na komunikacijo, saj imata tako tvorec kot naslovnik sliko pred seboj. Je pa besedilo z več kazalnimi in nedoločnimi zaimki bolj odvisno od zunajjezikovne dejanskosti, v našem primeru predvsem od risbe, in zato manj razumljivo v drugotnih kontekstih. Primer za to je del besedila iz skupine N:

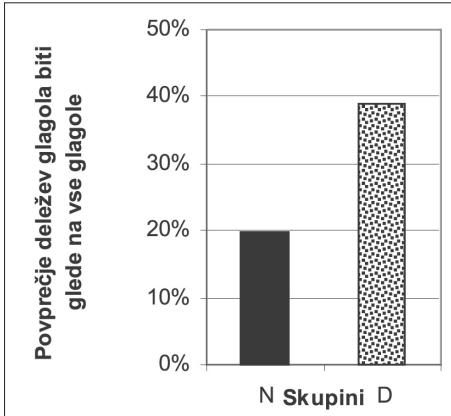
Tole nek tole mal tokole. A ne? ... Tə tə ta druh-i-še kar u redu, sam to tole to tole-j tist. To-j normaln, a ne, čaki .. Noge ma obe, na stoji na-n nog .. Okn, zavesa, vse v redu. Edin tole-j problem, tole-j bistvo, a ne?

2.4.3.2 Povprečni delež pojavitvev glagola biti glede na vse glagole

Že med transkribiranjem besedil D sem ugotavljala, da so bolj nagnjena k opisu in manj k pripovedi kot besedila N, poleg tega me je zanimalo, kakšno besedišče se kaže v eni in drugi skupini. Zato sem izračunala količnik med pojavitvami glagola biti (tako polnopomenskega kot nepolnopomenskega, v vseh oblikah), in pojavitvami vseh glagolov (v vseh oblikah).

Grafikon 6 prikazuje povprečna deleža glagola biti glede na vse glagole v besedilih. V skupini D je ta delež 39-odstoten, v skupini N pa 20-odstoten.

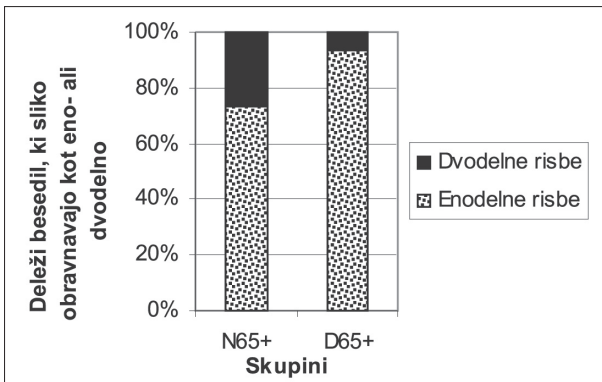
Ti rezultati so v skladu s številom vzročno-posledičnih odnosov v besedilih. Kažejo na naslednji trend: več kot je v besedilu omenjenih vzročno-posledičnih odnosov, manjši je delež pojavitvev glagola *biti* glede na vse glagole. Besedila D so po obeh kriterijih bolj opisna in manj pripovedna, tudi raznolikost uporabljenih glagolov je v skupini D manjša.

Grafikon 6

2.4.4 Makrostruktura besedila: enodelno – dvodelno besedilo

Nekaj besedil obravnava risbo v dveh delih: v enem delu sta glavna akterja otroka (leva polovica risbe), v drugem pa ženska odrasla oseba (desna polovica risbe). Med obema deloma ni vzročno-posledičnih povezav, praktično bi lahko šlo tudi za dve besedili.

Grafikon 7

Grafikon 7 prikazuje odstotek besedil, ki sliko obravnavajo kot dvodelno oz. enodelno, v posameznih skupinah. Mimogrede: Nedementni tvorci, mlajši od 65 let, ki v tem članku niso obravnavani, so vsi tvorili besedila, ki obravnavajo sliko kot enodelno. V skupini N pa so štiri besedila, to predstavlja 27-odstoten delež vseh besedil, ki risbo obravnavajo kot dvodelno. Gre za domiselno kompenzacijsko strategijo. Kot že omenjeno, celotna risba je precej zapletena, na njej je veliko oseb in predmetov, ki so v različnih medsebojnih odnosih in odvisnostih, zato jo je v celoti precej težko interpretirati. Nalogo si je mogoče precej olajšati, če se slike lotiš po delih, če tvoriš dve neodvisni besedili. Najprej se lotiš enega dela slike, nato pa še drugega.

Primer besedila, ki sliko obravnava kot dvodelno:

No, tukej j-ena gospodina, stoji pa posodo pomiva, tlele v lijaku-j voda čez teče, tle ma še dve skodelce za pomit . pa po tleh ma vse pouhən vode, de bo pobrisala, a ne, de na bo po lužah hodila .. pa recimo, de se-i-je predpasnik zmoču, tləle ma servet moker že, a ne, təle ma pa, tləle-j-pa nekej vre, tukej nekej kuha, al kuga dela, na vem .. To mora bit ena montažna hiša, k-je toko narjen. Fernk, ja, samo tləle se vid tole .. pa okn, ja, pa təle ma omarco za . posodo not dat.

Tle gor ə ə ə na stou-j-stopu en fant pa se mo-u ta stojal prekucnu, eno reč z gredence jemle, ena deklca mu nekej podaja .. tole bo pa zej dol uzeu, pa mu bo lohk padel, glih zej bo padel, a-j dost?

Značilno je, da je v skupini D samo eno besedilo, ki sliko opisuje kot dvodelno. Dementni starostniki so torej upad spoznavnih sposobnosti zmožni kompenzirati v manjši meri kot zdravi starostniki.

2.4.5 »Izvršilna« raven

Sledi pregled pojavljanja nekaterih pojavov, značilnih za govorjeni jezik, po posameznih skupinah. Govorjeno besedilo, kot že napisano, poteka v času. V času same produkcije govorjenega besedila pa potekajo tudi druge dejavnosti: mentalne (npr. načrtovanje besedila), biološke (dihanje) itd., ki različno vplivajo na proces tvorbe, posledica česar so različni pojavi, značilni za govorjeni jezik.

2.4.5.1 Vzpostavljanje kontinuitete govora

Govor mora biti vsaj toliko kontinuiran, da poslušalec govorniku ne odvzame besede ali neha poslušati. V starosti ali pri demenci dejavnosti v času produkcije govora vzamejo še več časa, zato je govor še manj kontinuiran. V nadaljevanju obravnavam dve kompenzacijski strategiji: polnjenje premorov in neposredno ponovitev besede.

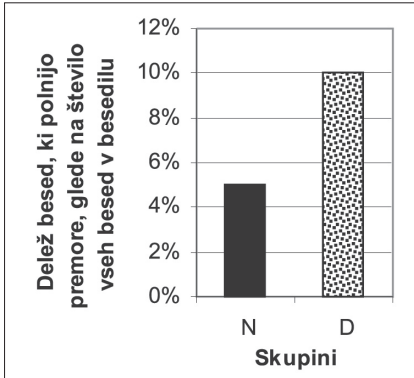
2.4.5.1.1 Polnjenje premorov

V besedilih sem najprej preštela število besed, ki polnijo premore (mašila), in izračunala količnik med njimi in vsemi besedami v besedilu. V naslednjem delu besedila se kar desetkrat pojavlja najbolj tipično polglasniško mašilo:

Ja, neki ženski se je polila əəm voda əəm ə čez lijak pa teče po kuhən. Poj əm tlele dva otroka əəm recmo de kradeta al pa vzetata piškote iz ene posode gor u-v-ta zgorn polic pa bo en fant glih padu. Əəm, zunej je əm drevo əm pa steza pa mal gərmovja. Əəm, pa ta ženska tukej pomiva əəm posodo oziroma talarje.

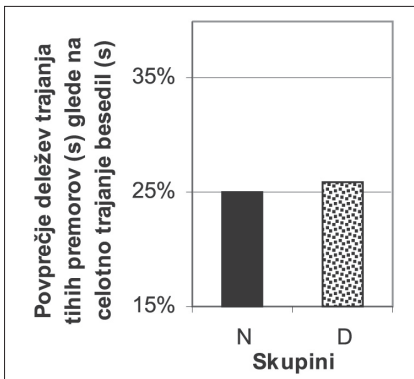
Grafikon 8 prikazuje delež besed, ki polnijo premore, glede na število vseh besed v bese-dilu povprečno v skupinah. Povprečni rezultat v skupini N je 5 %, v skupini D pa 10 %.

Dobljeni rezultat primerjamo z deležema trajanja tihih premorov.

Grafikon 8

V zapisu sem tihe premore označevala s pikami ali z navedbo trajanja v sekundah v oklepaju. Za statistično analizo sem število pik pavšalno prevajala nazaj v sekunde, tako sem dobila nekakšno približno trajanje tihih premorov v besedilu in ga delila s trajanjem celotnega besedila. Zaradi zelo pavšalno dobljenega podatka o trajanju tihih premorov rezultate lahko interpretiramo zgolj v primerjavi med skupinami, ne pa posamezno.

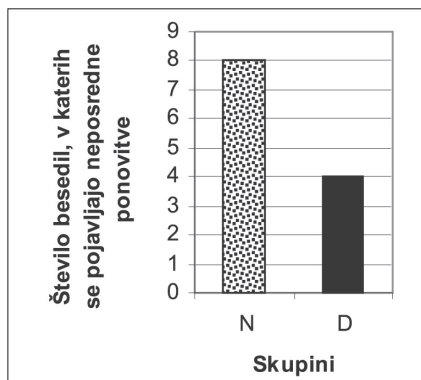
Grafikon 9

Grafikon 9 prikazuje povprečja odstotkov tihih premorov glede na celotno trajanje besedila, ne upoštevaje dveh najmanjših in dveh največjih vrednosti. Med rezultatoma ni velike razlike, povprečje v skupini D je 26 %, v skupini N pa 25 %.

V besedilih D se pojavlja relativno več premorov kot v besedilih N, vendar v njih ni bistveno več tihih premorov. Kompenzacijo polnjenje premorov (uporaba mašil) tvorci D uporabljajo dokaj uspešno.

2.4.5.1.2 Neposredna ponovitev besede

Neposredna ponovitev besede prav tako daje tvorcu, ki ima kognitivne primankljaje, čas za procesiranje, ki ga potrebuje v interakciji (Fine 1994: 19).

Grafikon 10

Primeri neposrednih ponovitev besed iz besedil:

Fantək zgleda, de-j-šou gor **po, po** bombone ali ə piškote in se mə-j əm stou zmaknu.

No, poj pa **tale tale tale** fant šou gor pa-j odparu kredenco ...

Pərkazuje gospodino, **ki ki** briše ...

Grafikon 10 prikazuje število besedil po posameznih skupinah, v katerih se pojavljajo neposredne ponovitve besed.

Gre za kompenzacijsko strategijo, s katero tvorec ohrani kontinuiteto govora, ne da bi uporabil mašilo. Ta kompenzacijska strategija se pogosteje pojavlja v skupini N, kjer se pojavlja v osmih, v skupini D pa v štirih besedilih. Običajno komunikacijsko okolje nedementnih oseb je veliko bolj tekmovalno kot komunikacijsko okolje dementnih oseb, zato se nedementni veliko manj bojijo sogovorčevega prevzema govorne vloge.

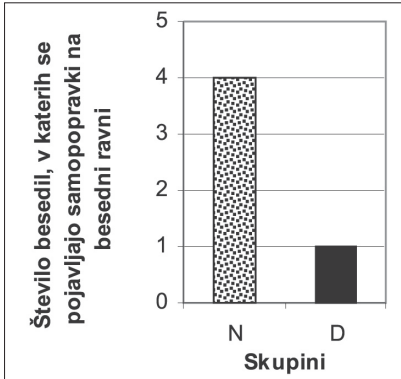
2.4.5.2 Samopopravki

Z izrazom »samopopravek« je označen rezultat popravljanja – retrogradnega premika na sintagmatski osi (prim. Verdonik 2006: 187). Število samopopravkov je pogojeno z dvema dejstvom:

- pojaviti se mora potreba po samopopravku, zgoditi se mora nekaj, kar je glede na govorčevo normo govorjenega jezika »napaka«,
- »napaka« mora biti opažena, potrebna je določena mera koncentracije in samokritičnosti.

2.4.5.2.1 Samopopravki na besedni ravni

Tako imenujem samopopravek, kjer je »popravljen« samo ena beseda. Za ilustracijo navajam primer iz besedila: »mogoče gred gleda grede televizijok«.

Grafikon 11

Grafikon 11 prikazuje število besedil, v katerih se pojavljajo samopopravki na besedni ravni v obeh skupinah. V skupini N se samopopravki na besedni ravni pojavljajo v štirih besedilih, v skupini D pa v enem besedilu. To lahko pomeni, da so dementni tvorci manj samokritični, ker so tudi sogovorniki do njih manj kritični, ali da se v njihovih besedilih manjkrat pojavlja potreba po samopopravku, ker so njihova besedila (nedokazano) skladenjsko zelo preprosta, ali oboje.

2.4.5.2.2 Samopopravki na skladenjski ravni

Tako imenujem popravljene skladenjske konstrukcije in opuščene skladenjske konstrukcije. V obeh primerih se tvorec med tvorjenjem zave, da že začete skladenjske konstrukcije ne bo mogel izpeljati do konca. V primeru popravljanja jo samo delno spremeni, popravi, v primeru opustitve pa je ne dokonča in začne drugo.

2.4.5.2.2.1 Popravljene skladenjske konstrukcije

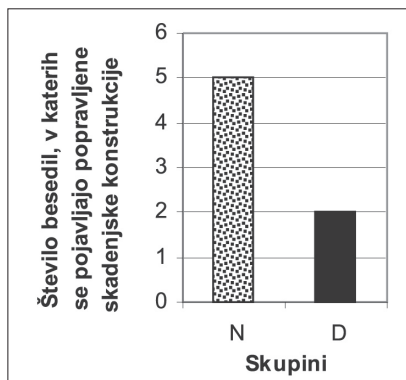
Gre za popravke, kot je naslednji (v tem primeru gre za popravek besednega reda):

Med gledanjem skoz okno opazi, de medtem-i-že korito pop, de-j-že korito popouno poplavljeno ...

Grafikon 12 prikazuje število besedil, v katerih se pojavljajo popravljene skladenjske konstrukcije, v skupinah N in D.

V besedilih N se popravljene skladenjske konstrukcije pojavljajo v petih besedilih, v besedilih D pa v dveh. Tvorci D so najbrž manj samokritični (ker se pogosto sploh ne zavedajo, da komunicirajo nezadovoljivo) in imajo manjšo koncentracijo kot tvorci N. Za natančnejšo analizo pa bi bilo treba podrobneje raziskati normo govornega jezika in ugotoviti: katere »napake« tvorci popravljajo in katerih ne. Tvorec, mlajši od 65 let, npr. ni popravil naslednjega besednega reda:

»in vø koritu se je nabralo polno vodø vode in je začela se iztekati preko korita po omarici na kla«. Najbrž niso nezanimarljive tudi osebnostne lastnosti.

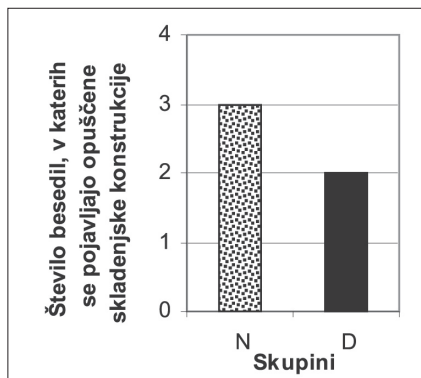

Grafikon 12

2.4.5.3.2.2 Opuščene skladenjske konstrukcije

Gre za primere, kot je naslednji:

Talar se briše, əə ... pa zunej je . əə . skoz okn se vid ena hiša.

Grafikon 13

Grafikon 13 prikazuje število besedil, v katerih se pojavljajo opuščene skladenjske konstrukcije, v obeh skupinah.

Oпустiti skladenjsko konstrukcijo je najbrž za tvorca bolj enostavno kot staro ustrezno popraviti, da vanjo lahko vključi novo idejo. V besedilih N se pojavljajo tri opuščene skladenjske konstrukcije, v besedilih D pa dve.

Interpretacija rezultatov na »izvršilni« ravni bi dobila popolnoma nove razsežnosti, če bi si upala privzeti ali zmogla dokazati, da so besedila D, kot intuitivno pravimo, skladenjsko enostavnejša, preprostejša ali manj zapletena kot besedila N. To bi razložilo relativno majhne razlike v nekaterih rezultatih in nakazovalo na to, da je ena

od pogostih kompenzacij za primanjkljaje tudi uporaba preprostejših skladenjskih struktur.

3 Sklep

Besedila D so krajša od besedil N in vsebujejo manj informacij. Poimenovanja v besedilih D so bolj nedoločna od poimenovanj v besedilih N, vsebujejo manj različnih glagolov. Tvorci uporabljajo različne kompenzacijske strategije, da bi presegli kognitivne primanjkljaje. Poenostavitev slike – razdelitev na dva dela je večkrat uporabljena v besedilih N. Tvorci D uspešno polnijo premore in zagotavljajo kontinuiteto govora, tako da je tihih premorov v skupini D v povprečju samo malenkost več, ne uporabljajo pa strategije neposrednih ponovitev. V besedilih D je manj samopopravkov.

Za konec odpiram še vprašanje verodostojnosti uporabljene metode za merjenje govorne zmožnosti. Testna situacija je neavtentična: tvorci so bili postavljeni pred umetno nalogo, v kateri je besedilo v komunikacijski situaciji pravzaprav redundantno, saj imata tako tvorec kot sprejemnik pred seboj sliko, pri analizi pa je vsa pozornost posvečena besedilu. Slaba stran metode je odvisnost od vidnega zaznavanja. Tvorci, ki slabo vidijo ali imajo težave s koncentracijo, so v depriviligiranem položaju. Naletela sem na nekaj dementnih bolnikov, ki ob risbi niso mogli povedati veliko, po testiranju pa so se popolnoma relevantno pogovarjali ali pripovedovali o svoji mladosti in zdravi dobi. Slika, kot se je včasih izkazalo, tudi ni najmočnejši dražljaj. Na sliki sicer je urgentna situacija, ki kar kliče po komuniciranju, in slika je dovolj večplastna, da se o njej da kaj povedati, vendar je grafično zelo nevpadljiva, ker je črno-bela. Slika je kulturno pristanska: izhaja iz ameriške kulture. Prav tako ni nepristranska, kar se tiče spola: prikazuje »žensko« temo: kuhinja, otroci, pomivanje posode, moški je odsoten. Ženske so vsekakor privilegirane, saj gre za svet, ki jim je blizu. Poleg tega bi bilo treba pri dementnih tvorcih upoštevati tudi na stopnjo prizadetosti kognitivnih sposobnosti.

V članku obravnavana tematika je v slovenističnem jezikoslovju relativno nedotaknjena, uporabnostno naravnana in zelo aktualna, zato kar kliče po nadaljnji obravnavi. Ena od smeri, v katero je po mojem mnenju vredno iti, je vprašanje »enostavnosti« oz. »zapletenosti« skladenjskih struktur.

Literatura

Ballard, John O'Brien, James, Ian in Swann, Alan, 2001: *Dementia: Management of Behavioural and Psychological symptoms*. New York: Oxford University Press.

Eisenson, Jon, 1973: *Adult Aphasia. Assessment and Treatment*. San Francisco: California State University.

Fine, Jonathan, 1994: *How Language Works: Cohesion in Normal and Nonstandard Communication*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation Norwood.

Holden, Una in Woods, Robert T., 1995: *Positive Approaches to Dementia Care*. London: Churchill Livingstone.

Killick, John in Allan, Kate, 2001: *Communication and the care of people with dementia*. Buckingham: Open University Press.

Kogoj, Aleš, 1999: *Pomembnejše organske duševne motnje*. Priročnik psihiatrične zdravstvene nege in psihiatrije. Ljubljana: Psihiatrična klinika Ljubljana.

Pentek, Metka, 2000: Dementni bolnik, njegova družina in zdravnik splošne medicine. Kogoj, Aleš (ur.): *Celostna obravnava bolnika z demenco*. Ljubljana: Spominčica – združenje za pomoč pri demenci. 23–35.

Quinting, Gerd, 1971: *Hesitation Phenomena in Adult Aphasic and Normal Speech*. The Hague: Mouton.

Schwartz, Myrna F., 1987: *Patterns of Speech Production Deficit Within and Across Aphasia Syndromes: Application of a Psycholinguistic Model*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Sever, Alenka in Šešok, Sanja, 2004: Nevropsihološka obravnava osebe z demenco. Pišljarič, Marko (ur.): *Obravnava bolnikov z demenco in starostno depresijo*. Idrija: Psihiatrična bolnišnica. 27–38.

Šepić, Mateja, 2004: *Besedilna zmožnost devetih pacientov z nefluentno afazijo*. Diplomski naloga. Mentor: Marko Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Verdonik, Darinka, 2006: Popravljanja v spontano tvorjenih izjavah. *Slavistična revija* 54/2. 187–203.